

Janez Rotar

TOPONIMIKA IN ETNIKA V TRUBARJEVIH PREDGOVORIH IN POSVETILIH

Predavanje na interdisciplinarnem znanstvenem simpoziju Življenje med Ljubljano in Tübingenom — Primož Trubar in njegov čas, ki je bil novembra 1986 v Tübingenu.

O Trubarjevem poimenovanju ljudstev in dežel — zanima nas slovensko in južnoslovansko območje — sta doslej analitično pisala Janko Lokar¹ in Günther Stökl.² Lokar je zajel Trubarjevo, Dalmatinovo, Kreljevo in Bohoričevo poimenovanje po predgovorih, G. Stökl pa je tematiziral predvsem Trubarjeva in drugih slovenskih protestantov etnična poimenovanja. Oba sta šla mimo kronologije poimenovanj in nastalih sprememb.

V pričujočem donesku se bomo srečali z vprašanji: kronologija poimenovanja in spremembe; soodnos pojmov slovenski — bezjaški; viri Trubarjevih poimenovanj. Izhajali bomo iz Trubarjevih predgovorov, posvetil in pisem, omejevali se bomo na najmanjše možno dokumentiranje in citiranje.

V predgovorih, opombah in posvetilih je Trubar v slovenščini uporabljal ime **Slovenec**, pridevnik **slovenski** dosledno do leta 1564, do Cerkovne ordninge. Posebej je pomembno, da je že v obeh prvih knjigah 1550 imenoval naslovljence »vsem Slovencom« oziroma »vsem mladim inu preprostim Slovencom«. Enako je ravna 1557, 1558, 1560. V Catehismu 1555 se je obračal »vsem vernim, krščenikom tiga krajnskiga inu slovenskiga jezika«. Istega leta je v predgovoru Ta Evangeli svetiga Matevža, zapisal po povednosti in po stilizaciji znamenito periodo, v kateri jasno označuje obseg pojma »slovenski jezik«, tako da je resnično prava dialektološka paradigma: »Kedar ta slovenski jezik se povsod glih inu v eni viži ne govori — drigači govore z dosti besedami Krajnci, drigači Korošci, drigači Štajerji inu Dolenci ter Bezjaki, drigači Krašovci inu Istrijani, drigači Krovati —, obtu smo mi le-tu naše delu v ta krajnski jezik hoteli postaviti za dosti riči volo, nervec pak, kir se nom zdi, de ta tih drugih dežel ludi tudi mogo zastopiti.« Retorični nagovor nemških posvetil, npr. Prvemu delu Novega testamenta 1557 ali kasneje Celemu psalterju Davidovemu 1566, kažejo ujemanje s citirano briljantno paradigmo. Vsi primeri kažejo, da je »krajnski« do »slovenskega« v pojasnjevalnem odnosu in ne v izenačevalnem: toponim pojasnjuje in natančneje določa etnično ime. Obseg pojma Slovenec, slovenski je poudarjen tudi s sopozicijo pojma Hrvat, hrvaški, npr. v Artikulih 1562: »za volo tih naših dobrih preprostih Slovincov inu Kroatov (zakaj le-te pukvice bodo skoraj tudi s tejm kroaškim pismom inu jezikom drukane)«.

Leta 1566 (Celi psalter Davidov) se v slovenskem predgovoru pojavi sprememba. Trubar imenuje naslovljence: »Vsem bogaboječim vernim Krajncom inu Slovenom.« Opozoriti je treba, da je pridevnik od »Slovinci« in »Sloveni« enak: »slovenski«, ter nam ne more pomagati v pojasnjevanju. »Krajncem inu Slovenom« se Trubar obrača nato v Sv. Pavla Listih 1567, čeprav tu v besedilu še zapiše tudi »lubi Krajn-

¹ Janko Lokar: Iz predgovorov naših protestantskih pisateljev. Trubarjev zbornik, urednik F. Ilešič. Ljubljana 1908, 1—20.

² Günther Stökl: Die deutsch-slavishe Südostgrenze des Reiches im 16. Jahrhundert. Schriften des Osteuropa-Institutes zu Breslau. — Breslava 1940. Že pred Stöklom je F. Kidrič v Zgodovini slovenskega slovstva, 1938, sistematično označil obseg in vsebino poimenovanj.

ci inu Slovenci«, potem v Katehismu... inu pejsni 1574, kjer piše samo »Krajnci inu Sloveni«, enako v Katehismu z dvejma izlagama 1575, v Novega testamenta poslednjem delu 1577, medtem ko v Celem novem testamentu 1582 zapiše le »Vsem Slovenom« in pa »Truber od Slovenov slovu jemle!« Po letu 1567 torej Trubar adresatov ne imenuje Slovenci, ampak vselej Sloveni.

V latinskih pismih Henriku Bullingerju (13. 3. 1557, 20. 12. 1557) piše: »Mei Sclauici libri«, »propter meos Schlauros«, »catechismus Schlaucicus«.³ V Prvem delu glagolskega Novega testamenta 1562 piše v posvetilu: »Dalmatiner, die Windischen oder Sclauen«, kar so različno prevajali: Bučar: »Dalmatinci, Slovenci ili Slovjeni«, Rupel: »Dalmatinci, Slavonci«. Nemški sinonim je »die Windischen«, a v zapisniku v arhivskem gradivu v Ljubljani je zapisano namesto »windisch« tudi »slovenisch«.⁴

Da je bil izraz Slovenec, slovenski povsem vsakdanji, najbolje potrjuje ime »slovenščina«, zapisano v Kerszhanske leipe molitve v slouenszhino stolmazhene, 1579, in Salomonove pripuisti, skuzi Iuria Dalmatina v slovenishhino tolmazheni, 1580; knjigi sta bili tiskani v Ljubljani.

Trubar je torej z izrazom Slovenci in Sloveni zajemal tista ljudstva, ki jih našteva v posvetilu stanovom slovenskih dežel 1557, kjer kakor leta 1555 ponovno trdi, da njegov rašiški govor razumejo kot svoj jezik: »ein jeglicher Windischer, er sey ein Creiner, Vntersteyrer, Karner, Kahrstner, Histerreicher, Niederländer oder Beßyaack müge leicht versteen«. Ali Niederländer pomeni Dolenjci (kakor prevaja Rupel)⁵ ali pa špodnji, ravninski Slovenci ali Bezjaki, ni odločilno.

2.

Slovensko-hrvaško mejno in prehodno področje je Trubar jasno zajel v posvetilu kralju Maksimilijanu v Prvem delu glagolskega Novega testamenta, 1562: »Die Christen aber, von obgemelten Völkern, so am nächsten an den Türkischen Gränitzen vnd noch vnder der Christlichen Oberkeit sitzen, sein die Crobaten, Dalmatiner, die Windischen oder Sclauen... Die Sclauen, die man sonst Bessiacken nennt, haben faßt Vngerische vnd Crobatische Sitten vnd Eigenschafft«. Od Hrvatov se Slovenci (etnik) ali Bezjaki (ožji etnik) ločujejo po latinski liturgiji in po privržnosti romanju. »Dieser dreier Völker Länder den grössern theil besitzen die Türcken.« Iz slednjega se vidi, da Trubar z izrazom die Windischen Sclauen tu zajema Slavonce ali Slovenski oršag, kakor piše v Vramčevi Kroniki iz leta 1578,⁶ da jih nekako izenačuje ali pojmuje kot Bezjake: »die man sonst Bessiacken nennt«.

Severneje in zahodnejše od teh treh ljudstev — Hrvatov, Dalmatincev in Bezjakov prebiva »der obern Windischen Ländern gemeines Volck, als die Windischen Märcker, die in Mätlinger Boden vnd vmb Newenstadt, Türckfeld (recte: Gurckfeld!), vnd in der selbigen Gegend wonen, seid schier auch der Art vnd Sitten, wie die Crobaten vnd Sürffen, die vor den Türcken, vnd aus der Türckey zu jnen geflogen seind. Die am Kharst vnd in der Grauenschafft Görz vnd Histerreich sitzen, der ein theil helt sich auff Crobatisch, der ander auff Wälsch, mit Sitten und Glauben.«

Trubar nazorno označuje narodno mešano področje, ki je tako zaradi slovenskih prebegov izpod Turkov ali pred turško nevarnostjo. Prav zaradi te nazornosti je vsebinsko in slogovno poudarjena ločenost središčnih treh slovenskih dežel in njihova medsebojna povezanost pa hkrati enaka veljava: »Wölcker aber in Lands Crein, Vndersteyer vnd Kernten sitzen vnd jr Wohnung haben die halten sich nach Art vnd Aigenschafft der Teutschen, klaiden sich auch auff teutsch, allein das die Weiber tragen besondere lange Schlayer am Kopf.«

³ Jože Rajhman: Pisma Primoža Trubarja (PPT). Ljubljana 1986, 23–35.

⁴ Anton Svetina: Protestantizem v Ljubljani. Kulturnozgodovinske skice. — Drugi Trubarjev zbornik, urednik M. Rupel. Ljubljana 1952, 161–174.

⁵ Mirko Rupel: Slovenski protestantski pisci. Ljubljana 1934, 26.

⁶ Anton Vramec: Kronika vezda znovich zpravljena Kratka Szlouenzkim iezikom po D. Antonu Pope Vramece. Ljubljana 1578.

Ali se te razmejitve in poimenovanja ujemajo s prejšnjimi in kasnejšimi Trubarjevimi? V poglavitnem vseskozi, kajti središčne tri slovenske dežele je navajal v ospredju in jim dodajal »den angeheerichten herrschaften der Windischen Marckh, Möttling, Histerreich vnd Carst etc.«⁷ Bezjake ali »ogrske Slovence« je Trubar upošteval in navajal pri jezikovnih označevanjih, in sicer že v prvih knjigah. V Katehizmu 1550 pojasnjuje izgovor glasu l z ogrskoslovenskim izgovorom: »vnd L zu zeiten gröb auff Vngrisch oder Bisyackhisch«, v Abecedarju 1555 pa: »ta l časi debelu po bezjašku izreči«; To pomeni, da Bezjakov ni obravnaval kot Hrvate najprej iz jezikovnega ozira, hkrati pa tudi iz upravnega, saj je bila Hrvaška le na desni strani Kolpe in Save proti Dalmaciji.

O jeziku »ogrskih Slovencev ali Bezjakov« je Trubar vedel torej že leta 1550, da ga pišejo z ogrskim pravopisom, čeprav tiskane knjige v slovenskem orsagu sploh še ni bilo. Za značilnosti je mogel zvedeti od obveščenih poznavalcev (najbrž iz svojih dunajskih let), ko je 1557 pisal: »Vnd däs sö vil Buchstaben oder kōnsönänten zu einem Wort oder zu einer Silben wil etlich Bohēm vnd Besyacken vermenen.«

Koliko je Trubar čutil, da se bezjaška slovenščina razlikuje od slovenščine osrednjih dežel in pridruženih grofij pa Istre in Krāsa ter Slovenske markē («Gott lob, ich verstehe die crobatische sprach wie alle Cräiner vnd Möttlinger zimlich wol», piše 2. 1. 1560 kralju Maksimilijanu glede hrvaščine, ki ni jezik Bezjakov!), se kaže ravno ob doslednem spoštovanju š prvo knjigo upeljane in v naslednjih knjigah potrjene slovenščine, ki jo je pa skušal kritično načeti Pavel Skalič: »Ta je bil sprva Trubarjev »gancz vertrauter gunstiger herr, auch die creinerische besyackische vnd crobatische Geschrifft zimlich schreiben vnd lesen kan«. Ko pa je Skalič hotel priti do mecenove mize, se mu priljžniti s podtaknjenimi posvetilom uraške knjige in v njej ugovarjati Trubarjevemu jeziku, je ta v pismu mecenu Kristofu Württemberskemu 8. 3. 1560 Skaliča odločno zavrnil prav z jezikovnim argumentom: »das ich allein die Creiner, Vntersteyrer, Kherner, Histerreicher vnd die Windischen Märkheren, vnd nicht Beßyackhen, Crobatēn, Behaim oder Poln zum arbitros vnd richter meiner geschrifftēn haben will. So bin ich auch vergwist vnd wills beweisen, das meine orthographe i peßer vnd leßlicher ist dan der Behaim, Poln. vnd Beßyacken.«

Trubar je Bezjake kot kajkavce takratnega panonskega slovenskega in zagorskega (ta toponim je v Vramčevi Kroniki 1578)⁸ severnohrvaškega kajkavskega prostora vendarle prišteval k Slovincem, kajpak v obsegu tedanjega pojma. Treba je ponovno poudariti, da je Trubarjev poglaviti cilj bil širjenje čistega evangeljskega nauka v ljudskem jeziku, ki ga je promoviral na knjižni ravni s svojimi knjigami tudi v prepričanju, kakor je zapisal leta 1555, da njegov (kranjski) jezik »tih drugih dežel ludi tudi mogo zastopiti« — torej ljudje »slovenskega orsağa«, kakor piše Vramec, ali Slovenske krajine, kakor pišejo kasneje in mislijo na Prekmurje in Medjimurje. Trubarjeve slovenske knjige so v resnici bile odprte duhovnikom v teh deželah, kar se da sklepati tudi ob nikoli odkritih »tiskih« Mihalja Bučica,⁹ na kar je opozoril že F. Kidrič.¹⁰

Prav iz verskih motivov je Trubar po prenehanju uraške tiskarne in ob tem, da Hrvati niso tedaj nadaljevali dela za protestantsko knjigo, hotel drugače pomagati čisti evangeljski besedi v širšem prostoru. To je skušal z drugačnim obračanjem adresatom, izogibaje se naštevanju slovenskih dežel in poudarjanju etnika. Krajci pa s svojim očitnim uveljavljanjem etnika z imenom Sloveni.¹¹ Samo tako je mo-

⁷ Npr. v pismu H. Bullingerju 13. 9. 1555; Rajhman, PPT, 23; dalje v pismu kranjskemu deželnemu odboru 25. 7. 1560; Rajhman, PPT, 70, in drugod.

⁸ Kot op. 5, str. 64 b—65.

⁹ Prim.: Marin Fričević: Povijest hrvatske renesansne književnosti. Zagreb 1983, 612—613.

¹⁰ France Kidrič: O sumljivih naslovih južnoslovanskih protestantskih knjig. Slavica I, Praga 1922—1923, 360—378.

¹¹ Fran Kovačič: Protestantizem v Iztočni Stajerski in Medjimurju. — Trubarjev zbornik, Ljubljana 1908, 94—121.

goče razumeti Trubarjevo naročilo v temeljni knjigi evangeljskega nauka, v Katekizmu z dvema izlagama 1575, ko pravi adresatom: »V tim tekstu tiga katehisma te ene besede, kokér »krščenik«, — »kristjan«, »Jezus je v grobi položen«, — »Jezus je pokopan« inu tim glih, se unglih vmej Krajnci, Sloveni inu Krovati. tolmačijo.« Posebej jasno je Trubarjevo dodatno opozorilo nekranskim; širšim slovenskim in slovanskim uporabnikom: »Oli ti pridigarji imajo vsak v suji deželi per enim; tolmačenu ostati inu tih besed vsak praznik drigači ne preminovati.« Opozorilo se docela ujema s tistim iz leta 1557, ko pravi, da ostaja »bey Beurischer windischer sprach (...) vnd vngewonliche vnd Crobatische wörter darein nicht mengen.« Stališči iz leta 1557 in 1575 se docela ujemata.¹²

Prepričanje, da bodo po prenehanju tiska hrvaških protestantskih knjig Hrvati posegali prav po slovenskih, ni le Trubarjevo, ampak tudi Dalmatinovo; oziroma slovenskih protestantov sploh. Pri tem seveda niso hoteli, da bi s tem tudi svoj jezik uveljavljali med neslovenskim ljudstvom, to Trubarjevo citirano opozorilo jasno izpričuje. Jurij Dalmatin, ki je naslavljal predgovore »Krajncem inu Slovencem« (Jezus Sirah, 1575), ki je govoril in pisal »nam Slovencom« (Biblije ... prvi dejl, 1578), je prav tu dodal »Register, v katerim so nekatere krajnske besede za Hrvatov inu drugih Slovincov, volo v nih jezik stolmačene«. Še obsežnejši besednjak je Dalmatin dodal celotni Bibliji, 1584, saj je slovenskim protestantom bilo znano, da temeljnega in kapitalnega dela Hrvati nimajo v ljudskem jeziku.

Zanimivo taktiko pri poimenovanju jezika, uveljavlja Trubar, ko gre za jezik Hrvatov in Srbov. Nekajkrat sicer uporabi oznako »dalmatinski jezik« in »bosanski jezik«, absolutno pa prevladuje izraz hrvaški jezik. Zaveda se razlik na celotnem balkanoslovanskem področju, saj piše: »Die Crobaten vnnnd Dallmatiner, reden etliche wörter anderst, dann die Boßner vnd Siruier vnd in der Cyrulischen geschriff schreiben etlich Buchstaben auch nicht gleich.« A v istem posvetilu kralju Maksimilijanu 1562 se Trubar izogne ustrezni oznaki, cerkvenoslovanskega liturgičnega jezika pri pravoslavcih Srbih in svojevrstno zapiše: »Sie haben ein besondere Lange Meß in jrer eigenen gemeinen cyrulischen vnnnd crobatischen Sprach«, s čimer se izogne imenovanju srbskega jezika, ker bi pri mecenih mogel sprožiti nova vprašanja in pomisleke o vplivnosti ter jezikovni veljavi uraških prevodov. Čisto možno je, da je Trubarjevo jezikovno ravnanje, zadevajoče pravoslavje, potegnilo za sabo enega od dveh pravoslavnih popov, da sta se sprla in pobila: »Der lann vßkhokhscher thurkhischer pfaff, herr Mathia, der bey e.g. zw Vrach gewest, jst von einem anndern vßkhokhschen pfaffen (etlich sagen, von wegen des glaubens) zu todt geschlagen, der annder ist auch hart verwundt.« Tako piše Trubar Ungnadu 8. 5. 1564!¹⁴

Trubarjevo poimenovanje jezikov po imenih dežel oziroma narodov se v nekaterih primerih torej podreja njegovi pglavilni nameri in cilju: da bi knjiga ne ostala na ožje določenem jezikovnem in narodnem prostoru. To je v skladu z njegovim pogostnim poudarjanjem velike razprostranjenosti in uporabnosti tako slovenskega, kakor še posebej hrvaškega jezika, ki pokriva celotni balkanski prostor, tja do Konstantinopla. Tako je pisal mecenom, najprej stanovom slovenskih dežel, ki so prvi prispevali za tisk hrvaških knjig, potem Ungnadu, vojvodi Krištofu Württemberskemu in še posebej kralju Maksimilijanu pa nemškimi potentatom. Trubar

¹² Tako je presenetljiva in docela v nasprotju z dognanji jezikoslovcev o Trubarjevi slovenščini pa njegovih jezikovnih nazorih trditve A. Jemrbiha ob G. Mekiniču: »Tu je Mekinič sledil vizijo o zajedničkom južnoslovanskem jeziku. To je vizija Vergerij-Trubarova i Konzul-Dalmatinova.« — Alojz Jemrbih: Konvergentni odnosi medu gradiščanskohrvatskim i slovenskim protestantskim pjesmaricama. — Šestnajsto stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja 6, urednik B. Pogorelec, Ljubljana 1986, str. 595–604. Kakor je splošno znano, je Trubarjev jezikovni nazor in njegovo ravnanje analitično dokumentirano obravnavan, razen pri F. Kidriču in M. Ruplu, v delih Jakoba Riglerja, npr. Začetki slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana 1986, in v študijah v knjigi J. Riglerja Razprave o slovenskem jeziku. SM Ljubljana 1986.

¹³ Franjo Bučar je »Die Crobaten und Dallmatiner« v tem posvetilu prevedel kot »Hrvati i Bezjaci! Očitno je s to potvorbou skušal pod isto jezikovno kapo spraviti tudi nevšečno bezjaško slovenščino. — F. Bučar: Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije. — Starine JAZU. Zagreb 1938, knj. XXXIX, 72.

¹⁴ J. Rajhman, PPT, 184.

je že leta 1560 v Drugem delu Novega testamenta v posvetilu kralju Maksimilijanu glede hrvaščine zapisal, da jo »gebrauchen alle Crobaten, Dalmätiner, Boßner, Syrfen vnd Türcken bißgehn Constantinopel.« V posvetilu kralju Maksimilijanu 1562 je Trubar ob kranjščini uporabil tudi izraz ilirski (»das Creinerisch, Illyrisch, Crobatisch, Dalmatinisch, Boßnarisch, Sürfisch vnd Bolgarisch Christlich arm Volck«), ki se mu je sicer rajé izogibal,¹⁵ a je bil v Evropi nasploh že znan.

Treba pa je še poudariti, da Trubar dosledno razločuje med pojmom slovenski in hrvaški, ki ju kot etnika razločevalno postavlja enega ob drugem. V skladu s tem tudi nikoli ne uporablja izraza windisch za hrvaški. Windisch večkrat uporablja za bežjaški, die Windischen oder Sclauen pa za prebivalce regio Sclauoniae ali za Vramčev Slovenski orsage.

3.

Kako je Trubar prišel do imena Slovenci, Sloveni? Kompetentnejšim prepričamo domnevo, da so davni predniki Trubarjevih Slovencev in Slovenov v zahodnem panonskem prostoru in v vzhodnem alpskem svetu prinesli ime ob naselitvi s seboj. To je zelo verjetno in moglo je potekati skupaj z Zahodnimi Slovani (Slovaki), ki kljub kasnejšemu ogrskemu klinu prav tako do danes ohranjajo to ime. Pomisliti smemo, da so Slované latinsko govoreči zahodni sosedje poimenovali po njihovem lastnem imenu. Moralo se je v avtentični obliki ohranjati v Kocljevi kneževini in kasneje na njenih tleh. Omogočilo je, da je prek sekundarnega latinskega imena Sclavi, Slavi nastal toponim Slavonia, ki se je mnogo kasneje spet poslovanil, pokrival pa je severozahodno panonsko območje, prostor Kocljeve kneževine in porečje Drave in Save, medtem ko se je desno ob Savi uveljavljalo ime Hrvatov.

Imena Slovenci in Sloveni Trubar brez žive navzočnosti in rabe ne bi mogel zapisati in uporabljati. Živo vsakdanjost še posebej potrjuje ime jezika »slovenščina«. Da ni pojma Slovenija — Trubar enkrat zapiše Windischland¹⁶ — ali ekvivalenta, je posledica uveljavljenih regionalnih upravnih enot, mark, vojvodin, grofij, ki so ime dobile po latinskih imenih Carinthia, Carniolia, Styria in podobno.

Do premeine Slovenci — Sloveni je Trubar mogel priti tudi ob praksi svojih prevajalskih sodelavcev Antona Dalmata in Stefana Konzula. Trubarjevo naslavljanje »Slovenci in Hrvati« sta ta dva smiselno obrnila in prevedla: »k vam Hrvatom i Slovinom« v glagolskih Artikulih 1562, oziroma: »kad mi ubozi sluge Isukrstovi Hrvatom i Slovinem na dobro...« v Prvem delu cirilskega Novega testamenta 1563.

Trubar se je v kasnejših letih odločil za varianto Sloveni verjetno v prepričanju, da je dojemljivejša sosednim južnim Slovanom. Tako je skušal k njim krajšati pot slovenske knjige, namenjene širjenju čistega evangeljskega nauka.

»Tertium comparationis« v tem razpravljanju nudi delo Antona Vramca, v Ormožu rojenega Spodnještajerca. Napisal je knjižico Kronika vezda znovič spravljena kratka slovenskim jezikom, Ljubljana 1578. V njej je večkrat zapisal ime Slovenec, slovenski, npr.: Szlowenzi, zlovenzki, zlovenzka zemla, na Zlouenich, na Szlovennich. Zapisal je torej tudi dva lokativa (česar pri Trubarju ni), in sicer v današnjem pomenu: na Slovenskem torej, pri Slovencih. Seveda je tem Slovincem treba dodati toponim Bezjak, ki etnik prostorsko določa. Kroniki, ki se največ ukvarja z ogrsko zgodovino, je Anton Vremec napisal latinsko posvetilo magnatom »regni Sclauoniae«, in sicer v slovenskih Brežicah, ter ga je podpisal kot »Parochus in Rain etc«. V tem istem Rainu, slovenskih Brežicah, se je v 2. polovici 14. stoletja rodil Georgius Henrici de Rayn, kasnejši humanist Georgius de Sclauonia, ki je umrl 5. 5. 1416 v Toursu. Poleg Windische Mark je Trubar uporabljal tudi ime Do-

¹⁵ Pseudonim prve Trubarjeve knjige je, kot je znano, Philopatridus Illyricus, ilirsko ime pa je sicer zapisal še dvakrat v nemških posvetilih.

¹⁶ ... Jch hab (...) vill erlernt vnd aus derselbiger 17 jar nacheinander jm Windischland gepredigt. — Pismo H. Bullingerju 13. 9. 1555; prim.: J. Rajhman, PPT, 23.

lenjska, Unter-Crein, in morda je mislil na Dolenjce tudi z imenom *Niederländer*, ki ga povezuje z Bezjaki.

Razmejitve v tem prostoru obakraj Save in Kolpe niso bile ostre: Živahne upravne in vojaške komunikacije so potekale spričo skupne hrvaško-slovenske protiturske brambe in tudi kmečki uporji so vzplamteli hkrati po obeh področjih. Vramec piše v Kroniki, str. 64 za leto 1573: »Kmeti na Slovenjah vstali i zdignili su se bili proti svoje gospode, i plemenitim ljudem...« Ni mogoče prezreti, da ogrski domovinoznanec Joannes Sambucus na karti svoje knjige *Illyricum* (Dunaj, 1572) zapiše *Windische Mark* na prostoru levo od Save, med kraji Gradacu, in Kaptol (Zagreb) na jugu ter Varaždinom in Dravo na severu, vzhodneje od te Slovenske marke pa je že turška meja in onstran Česme oziroma Nove se začne *Sclauonia*. J. Sambucus je z *Windische Mark* poimenoval isto kot Vramec s »Slovenski orsag«. Kasnejša Slovenska krajina, slovensko ime za Prekmurje in Medijmurje, v tem prostoru nadaljuje kontinuiteto imena Slovenec, kakor jo hrvaški kajkavski pisci 17. in še deloma 18. stoletja izpričujejo z imenom Sloven, Slovin, Slojen, slovenski, torej se, uporabljaj in je zapisano povsod tam, kjer je zaživelo kulturno, književno življenje. Ime Sloven, slovenski v tem celotnem prostoru zlasti močno poudarja Pavel Ritter Vitezović v knjigi *Kronika aliti spomen vsega svieta vikov*, 1696. V pripisu, Pridavku, govori o razširjenosti slovenskega imena, a nasproti njemu zagovarja rabo imena ilirski. Vitezovičeva *Kronika* je glede zgodovine vseh slovenskih dežel celo bogatejša, zanimivejša od Vramčeve ter glede slovenskih toponimov natančnejša — tako Valvazorjev učenec piše nepohrvačeno, slovensko ime za Koroško — čeprav je precej črpal iz Vramca. Kontinuiteta rabe imena Slovenec, slovenski je ostala dolgo neprekinjena, kar priča, da je bilo živelo kot od davnine podedovano in kot edini etnik v 16. in 17. stoletju na vsem severozahodnem delu Koceljeve panonske kneževine.

4.

Trubar je, zapisal za tisti čas dolgo vrsto imen, dežel, krajev, ljudstev in narodov, ki je še zdaleč ne dosega skupno število zapisanih imen vseh drugih slovenskih in hrvaških protestantskih piscev. To se je zgodilo prvič v slovenski narodni in kulturni zgodovini, prvič že prav v začetnem obdobju razvoja slovenske književnosti in pisne kulture, kakor da bi se stoletja vse to nabiralo in spričo Trubarjeve pobudniške ustvarjalnosti na različnih področjih privrelo na dan. Da je Trubarjevo zapisovanje imen ljudstev in dežel izhajalo iz tedanje žive splošne rabe, tudi rabe v upravnodržavni določenosti Slovencev, ni nikakega dvoma, kakor je hkrati očitno, da je imelo izražito narodnooznačevalni, povezovalni pa etnično združevalni pomen. Takšno sklepanje potrjujeta dve okoliščini: Toponime in imena dežel Trubar združuje z etnikom, narodnim imenom Slovenci oziroma die *Windischen*. Dalje: Imena, zapisana v slovenščini, pa tudi v nemščini, skoraj dosledno in nadvse značilno poudarja z občutenjsko izrazitimi pridevki, ko gre za njegove ljube Slovence, česar ob drugih etnikih seveda ni.

Členitev po deželah je značilna za obdobje od 1555 do 1567, ko Trubar izrazilo poudarja enakovrednost in enako pomenljivost treh središčnih slovenskih dežel, Kranjske, Spodnještajerske in Koroške, njim pa etnično enakopomensko dodaja upravno niže konstituirane pokrajine od Goriške grofije, Krasa do Istre, iz tradicije poimenovanja še žive, upravno pa že mrtve Slovenske marke, ob kateri navadno prišteje še deželo Bezjakov, torej Slovencev v Ogrski. Takšno označevanje in naštevanje je dano v paradigmi, priobčeni v slovenskem predgovoru Evangelijem svetega Matevža 1555. Dve leti kasneje jo ponovi v nemškem predgovoru kristjanom in prebivalcem slovenskih dežel v Prvem delu Novega testamenta 1557. Ujemanje in soglasje je popolno in se potrjuje tudi v Trubarjevi nemški korespondenci. Takšno poimenovanje ostaja v Trubarjevem pisanju in objavljanju živo vse dotlej, dokler našteva imena dežel, ki jih povezuje z enotnim narodnim imenom Slovenci. Ka-

sneje se imenuje Slovinci pridružuje ime Sloveni in ta skrajšana, oblika prevladuje od leta 1567. Ima identični pomen s prejšnjo, le da ostaja brez naštevanja vseh slovenskih dežel. Pridružuje ji le toponimno označujoče ime Kranjci, kranjski, s čimer čustveno poudarja odnos do svoje najožje deželne določenosti. Drugi slovenski protestantski pisci, npr. Krelj, Dalmatin, imena Sloveń ne uporabljajo, ampak le Slověńec. Izraza Sloveni ni mogoče pri Trubarju povezovati s pomenom kasnejšega imena Slovani, ker k Sloveńom Trubar ne prišteva Hrvatov, ki jih tudi ni nikoli imenoval z »die Windischen«.

Trubarjevo uporabljanje poimenovanja dežela in ljudstev je nenavadno pogostno, čeprav je to splošna značilnost tedanjega in kasnejšega časa. Poleg prvenstvenega narodnooznačevalnega, ozaveščajočega pomena med ljudstvom je vplivalo na zavest in vedenje tudi posameznih naslovljencev velikašev ali stanov o razprostranjenosti posameznih dežel pa njihovih etničnih in jezikovnih povezanosti. To ob zbiranju sredstev za pripravljanje in tisk protestantskih knjig ni bilo nepomembno. Celotno Trubarjevo dojemanje slovenskih dežel in etnične enotnosti ljudstva se kaže tudi v njegovem prizadevanju in prizadevanju drugih pobudnikov in uresničevalcev reformacije pri Slovincih za vzajemno gnetno podpiranje s strani stanov in deželanov v vseh treh najvišje upravnopolitično konstituiranih deželah, kar je svoj vrhunec doseglo ravno ob izdaji slovenske Biblije. Vzporedno s poglobljanjem vzajemnosti se je krepila zavest etnične enotnosti in pripadnosti. Merilo tega je tudi jezik slovenske protestantske knjige, ki se je v nekaj desetletjih povzpел do standardizacije, doživel potrditev prav v skupni izdaji slovenske Biblije tudi v jezikovnem pogledu in ga zadržal v naslednjih stoletjih, saj je npr. bohoričica, izpopolnjeni pravopis in pisava protestantov, v rabi v vseh slovenskih deželah prav do uvajanja nove slovenske pisave v 19. stoletju. Sprejetje iste pisave v vseh slovenskih deželah znotraj Avstrije je vsekakor posledek Trubarjevih prizadevanj v ozaveščanju vzajemnosti in etnične edinosti, v čemer je imelo poimenovanje in ozaveščanje prebivalcev slovenskih dežel z enim, skupnim etničnim imenom nedvomno odločilni pomen. Ta se potrjuje tudi v primerjavi s Hrvati, ki dolgo niso prišli do skupnega imena in šele z ilirizmom do skupnega, enotnega pravopisa.

Trubar je Slovence in slovenski prostor dojemal celotno. To se zlasti kaže tudi v soodnosu z drugimi slovanskimi narodi oziroma nasproti njim, posebno nasproti Slovanom na Balkanu. Ker se je do odločilne mere ravnal po jezikovnih značilnostih, je k Slovincem prišteval tudi kajkavske Bezjake, ki so se po njegovih besedah antropološko, versko običajsko kot ogrski Slovenci razločevali od Hrvatov čakovskega idioma. Vendar pa ga je, pretanjeni jezikovni posluh tudi opozarjal, da bezjaška slovenščina le ni čisto identična (Skalič) s slovenščino središnjih in obrobni slovenskih dežel.

Kakor iz posameznih primerov, zlasti v zvezi s prizadevanjem za uraško slovensko in hrvaško prevajalsko delo in za financiranje, izstopa Trubarjevo taktično ravnanje,¹⁷ ko se obrača k mecenom, podpornikom in sodelavcem, se glede Slovencev, slovenskih dežel, slovenskega imena, Trubar ni nikoli podrejal ideološkim ali pragmatičnim ciljem in potrebam. Nikoli ni odstopal od temeljnega, že v začetku svojega delovanja jasnega stališča: da so Slovenci jezikovno, zgodovinsko, antropološko in kulturno v primerjavi s sosedi samostojen, samobiten narod. Zaradi tega ni pristal na nikakršno jezikovno zblíževanje ali celo zenačevanje s kakim drugim, četudi najbližjim narodom, kar je bil želel in predlagal Vergerij. Kot najbližje je Trubar vsekakor dojemal čakovce, vendar jih je v okviru Slovanov na Balkanskem polotoku pojmoval kot jezikovno obrobne, medtem ko je tipični idiom južnih Slovanov po Trubarjevem prepričanju jezik Dalmatincev in Bosancev. Medsebojno jezikovno diferenciacijo balkanskih Slovanov, ki se kaže tudi v dvojni pisavi in različni veri, je nasploš poznal, kakor se vidi iz njegovih izjav, a se je je premalo zavedal,

¹⁷ Prim.: Janez Rotar: Delo Primoža Trubarja za glagolsko in cirilsko knjigo. — Glasnik SM, X, 1986, 1, 23–42.

ko se je trudil za poenotenje, kakor ga je bil uspešno izvedel pri Slovencih. Najbrž iz taktičnih namenov in iz te okoliščine izvira dejstvo, da je jezik balkanskih Slovanov poimenoval kot hrvaški jezik. Pri tem so ga vodili tudi pragmatični razlogi, kar se potrjuje s tem, da je vendarle redno našteval imena vseh balkanoslovanskih dežel, kolikor jih je pač poznal oziroma je zanje vedel. Ravnal je torej po enakem načelu kot pri svojih »ljubih Slovencih«, ko je našteval njihovo deželno pripadnost, že takrat globoko vtisnjeno v zavest ljudstva in stanov.

Zusammenfassung

TOPONYMIKA UND ETHNIKA IN TRUBARS VORREDEN UND WIDMUNGEN

Janez Rotar

Der Beitrag behandelt Trubars Bezeichnungen für die slowenischen, kroatischen und südslavischen Länder und Völker, wie er diese im Zusammenhang sieht und voneinander unterscheidet, was in den Jahren 1557 bis 1562 besonders häufig vorkommt, wo er mit Gleichgesinnten und Mitarbeitern bemüht ist, das Wort des Evangeliums unter den Südslaven zu verbreiten. Trubar schrieb die Namen in deutscher und slowenischer Sprache, einigemal auch lateinisch.

Im Slowenischen bezeichnet er die Slowenen mit 'Slovenci', manchmal auch mit 'Sloveni', was ein Synonym ist zu 'Slovani', der Bezeichnung der Slaven. Im Deutschen nennt er Slowenen und Slaven 'Windische', aber aus dem Kontext geht die genauere Unterscheidung hervor: »...jm lanndt Crain vnd in anderen vmbliegenden windischen und crabatischen ländern«. Stark berücksichtigt wird das Bewußtsein der Landeszugehörigkeit, Istrien und die Slowenische Mark werden regelmäßig zu den slowenischen Ländern gezählt. Das ostslowenische Gebiet unter Ungarn verbindet er manchmal mit den Besjaken. Ob Trubar auch die Besjaken zu den Slowenen rechnete oder sie für die nächsten Sprachverwandten hielt (anders als die Kroaten), bleibt offen zugunsten der ersten Möglichkeit. Für die zweite Möglichkeit jedoch sprechen die Worte: »...das jch allein die Creiner, Vntersteyrer, Kherner, Histerreicher vnd die Windischen Märkherren, vnd nicht Beßjackhen, Crobaten, Behaim oder Poln zum arbitros vnd richter meiner geschrifte haben will« (aus einem Brief an den Herzog Christoph von Württemberg, Kempten, den 8. 3. 1560).

Kroaten und andere Südslaven hat Trubar regelmäßig im Zusammenhang gesehen. Als Kroaten bezeichnet er das Volk vom rechten Ufer der Kolpa (Kúpa) und erkennt und unterscheidet sie von den anderen durch ihren štokavischen Dialekt, der dort von zahlreichen hierher geflüchteten Uskokten gesprochen wurde, die sprachlich mit den Bosniern und Serben identisch sind. Diese und die noch entfernteren Bulgaren kannte Trubar nicht näher und nannte ihre Sprache allgemein kroatisch, bei liturgischen Fragen ausnahmsweise auch serbisch. Was die Trennung von Slowenen und Kroaten betrifft und die Verbindung der letzteren mit den Serben, so hat Trubar sich hier weniger auf das Bewußtsein der Landeszugehörigkeit als auf sein außerordentliches Gehör für die Unterscheidung von Dialekten und verwandten Sprachen verlassen.